

KARATAY
BELEDİYESİ

KARATAY BELEDİYESİ'NİN
KATKILARIYLA

Merhaba

merhabahaber.com

f /akademiksayfalar

CİLT: 20 • SAYI: 44
17 KASIM 2021 ÇARŞAMBA

KADEMİK

Sayfalar

Kurucusu: **Dr. Mehmet Ali UZ**

Yayın Kurulu: **Dr. Mehmet Ali UZ - Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU - Ahmet ÇELİK - Ali İŞİK - Av. Serdar CEYLAN - Hasan YAŞAR**
maliuz@merhabagazetesi.com.tr - saimsakaoglu@hotmail.com - celikahmet66@hotmail.com - baskuyulu@gmail.com - srceylan@hotmail.com - hyasarkonya@gmail.com

**SİBİRYA'DAN KONYA BÖĞRÜDELİK'E
BİR ALİMİN SERÜVENİ:**

Abdülresid İbrahim

(1)

Caner
ARABACI*

SİBİRYA'DAN KONYA BÖĞRÜDELİK'E BİR ALİMİN SERÜVENİ: ABDÜRREŞİD İBRAHİM (1)

Aslında başlıkta belirtildiği gibi Sibirya'dan Konya'ya uzanan, sadece bir alimin serüveni değildir. Aynı zamanda bir âlemin, bir mazlum toplumun da macerasıdır. Zira "alim" yalnız gelmemiş, zulme uğrayan on binlerce Sibirya halkı Müslüman Türk'ü de getirmiştir. Onun için Rusya-Sibirya Türklerinin liderlerinden seyyah, yazar, bilgin bir şahsiyet olan Abdürreşid İbrahim'in, hayatına bir başka gözle bakılması gerekmektedir. Rusya'nın eritme, Hristiyanlaştırma baskılarına direnirken, sığındığı Türkiye vatandaşlığından atılmasının gerisindeki Hristiyan Medeniyeti kuşatıcılığının neler kadar uzandığının da düşünülmesi elzemdir. Onun, Osmanlı Devleti ve sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne özel bir ilgisi vardır. Çünkü, önce Osmanlı Devleti'ni, o yıkıldıktan sonra da Türkiye Cumhuriyeti'ni "vatan" görmüştür. İkisine de farklı zamanlarda vatandaşlık için başvurmuştur. Onun son durağının Japonya olması, kimliğiyle birlikte yaşamak isteyen bir bilginin yeryüzü üzerindeki cevelanının bir sonucu mu sayılmalıdır? Yoksa kuşatılmışlığa, yeni bir çıkış arama gayreti olarak mı anlaşılmalıdır? Aslında macera gibi görülebilecek bir hayat çerçevesinde, bir millet ve onun varlığını sürdürme çabasının ibretle görülmesi gerekmektedir. Zira Endülüs faciasını yaşayan İslam dünyasının, Sibirya gibi yerlerde yeni Endülüsler yaşatma canavarlıklarının farkında olmaması, ne kadar acı ve zalimler için de ne kadar kolaylaştırıcı bir durumdur.

Kısa Hayat Hikâyesi

Abdürreşid İbrahim, Batı Sibirya Tobolsk-Tara 23 Nisan 1857 doğum-ludur (Vefatı: Tokyo 17 Ağustos 1944). Küçük yaştan itibaren öncelikle eğitim ve öğrenme gayreti içinde olmuştur. Ardından içinden çıktığı toplumun haklarını savunma ve iyileştirme çabasına girer. Bu konuda yılgınlık göstermez. Yayınladığı eserler, dergiler yanında, bütün ülke çapında dört ayrı büyük kongreyi toplamada etkin olmuştur. İki izinsiz gerçekleştirilen kongreler, onun azminin seviyesini göstermeye yeterlidir.

Abdürreşid'in aslı, dört asır önce Buhara'dan Sibirya'ya göç eden Özbek bir ailedendir. Babası Ömer Bey, annesi Başkurt Türklerinden Afife Hanım'dır. İki de değerlerine titizlikle bağlı ve eğitilmiş insanlardır. Annesi, Tara'daki kız medresesinde uzun yıllar muallimlik yapmıştır. İlk dini eğitimini babasından alan Abdürreşid, yedi yaşındayken, Tara'ya 80 km. uzaklıktaki Avvuş Köyü'nde yatılı olarak okula (medrese) başlar. Sekiz ay kadar bu köyde okuduktan sonra, Tara'ya döner. Ertesi yıl, annesinin gayretiyle, diğer yerlere göre eğitim düzeyi dahi iyi olan Orenburg ili Çelyabinsk (Çelebi) Nahiyesinde bir Başkurt köyü olan Elmen'e gönderilir. Burası ailesine oldukça uzaktır. Küçük yaşta, güçlükleri göğüslemeye, gurbet hayatına alışmaya, daha önemlisi öğrenmenin tadını almaya başlamıştır. Elmenliler, Rus tahakkümü altında Müslüman Türk olarak,

(*) Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

her türlü olumsuzluğa rağmen ayakta kalabilmenin temel esprisini yakalamış, yoksul ama fedakâr insanlardır. “Gayet fakir” olmalarına rağmen, “beş yüz kadar talebe” okutmaktadırlar. Fedakârlıkları, âdetâ destansıdır: “Evlerini talebelere vererek, kendileri kümes tabir olunacak barakalarda, bütün bir aile üst üste” yaşamaktadırlar. Okuttukları, dışarıdan gelen öğrencilere, “hiçbir karşılık beklemeden” yiyecek ekmeklerini vermekte, üstelik çamaşırlarını yıkamaktadırlar. “Köyden birisi öldüğü zaman, akrabaları, onun okuttuğu talebe sayısıyla” övünmektedir.

Abdürreşid İbrahim, Elmen’de dört yıl öğrenim görür. Ailesi, varlıklı değildir. Buna rağmen, anne-babanın hayatta olması bir destektir. Ama 1871’de annesini, ardından kısa süre sonra, babasını kaybeder. Çok yönlü garip kalmıştır. Ailesinden maddi destek anlamında hiçbir miras düşmemiştir. Kendilerine yardım edecek akrabaları da yoktur. On iki yaşındaki küçük kardeşini yanına alır. 14 yaşındaki İbrahim, çalışıp harçlığını kazanarak kardeşini okuttuğu gibi, kendi tahsiline de devam eder. Fakat mevcut medrese eğitimi, kendisini tatmin etmemektedir. Teman Medresesinde kısa bir süre eğitim gördükten sonra namını duyduğu, Kazan’daki Kışkar Medresesine gider. Serbest zamanlarında, hizmetçilik yapıp, mahalle güreşlerinde yarışarak harçlığını çıkarmaya çalışır. Buradaki eğitim seviyelidir. Önceki okuduğu yerlere göre, üniversite gibidir. Fakat pasaport süresi dolmuştur. Osmanlı-Rus Harbi ile sıkı denetimler yapılmaktadır. Bunun üzerine istemeyerek oradan ayrılır. Kazan yakınlarındaki köylerde dolaşırken yakalanarak hapse atılır. Bir sene süren hapisane hayatı, onun ufkunu genişletmiştir.

Çünkü hapisane, Rusya’nın değişik yerlerinden, pek çoğu siyasi ile, dini olaylara karışmaktan suçlu bulunmuş Müslüman Türklerle doludur. Onlardan, Rus esaretindeki Türk

ve Müslüman halkların durumu hakkında epeyce bilgi edinir. İleride yayınlayacağı *Hapishane Esrarı* adlı kitabı, mahkûmiyet günlerinin eseridir. Mahkûmiyetten sonra, bir süre özel öğretmenlik, imamlık yapan Abdürreşid İbrahim, 1879’da İstanbul’a gelerek Hacca gider. Hacdan hemen geri dönmez. Medine’ye yerleşip, tahsilinin ikinci devresine devam eder. Beş yılda fıkıh, tefsir, hadis, kıraat gibi derslerin yanında; Arapça ve Farsça da okur, icazetnamesini alır. Önemli şahsiyetlerle tanışır, görüşür.

1884 sonlarına doğru İskenderiye üzerinden İstanbul’a, oradan da Tara’ya döner. Bir medresede ders vermeye başlar (1885). Aynı yıl evlenir. Altı ay Tara’da kaldıktan sonra Medine’ye talebe götürmek üzere İstanbul üzerinden ikinci defa hacca gider. Öğrencilerini Medine’ye yerleştirdikten sonra memleketine döner. Medreselerin ıslahı çalışmalarını başlatır. “Usul-i cedid” okulu açmakta, halk desteğini aldığı için zorlanmaz. Yeni öğretim yöntemiyle, Kırım’da ders kitapları hazırlayan İsmail Gaspıralı’dan ders kitaplarını sağlar. İslâm âlemindeki düşünür ve bilginlerle mektuplaşarak kendini yenilemeye devam eder.

1890’da Tara’dan yanına aldığı on talebeyle, tekrar İstanbul’a gelir. Öğrencilerini, Darüşşafaka ve Darü’ttedris okullarına yerleştirir. Bu talebelerin bütün masrafları, Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştır. Onun İstanbul’a talebe yollaması, Müslümanlar arasında sevinçle karşılanıp, kendisine Rusya’nın her bölgesinden müracaatlar başlamıştır. Rus hükümeti, durumu aleyhine bularak rahatsız olmuş ve talebe akınına sıkı denetim getirmiştir. Denetim 1910’da gevşedikten sonra, İstanbul’a talebe gelişi yeniden başlamıştır. Abdürreşid İbrahim’in, eğitim alanında çalışmaları ile yükselişi de devam eder. 1891’de geldiği Ufa’daki Orenburg Şer’i Mahkemesi’nde, Rus dili imtihanını verir. Ertesi yıl da

Orenburg Ruhani Meclisi tarafından, mahkeme üyesi ve kadı atanır. Rusların, başına Rus çıkarlarına hizmet eden kişiler getirerek kullandığı mahkemeyi, Müslümanlara hizmet eder hale getirmeye gayret eder. Mahkmeden alınan fetvalar, Müslüman halk arasında, “bir yüce ferman” gibi kabul edildiği için, işini önemser. Bir ara mahkeme başkanlığı da yapar.

Abdürreşid İbrahim, Ufa’daki fakir ve yetimler için dernekler kurar. Kendisi de bizzat derneklerde gönüllü olarak çalışır. Petersburg’a giderek Çarlık yönetiminin içişleri ve eğitim bakanları ile görüşür. Rusya Müslümanlarının sorunlarına, çözümler arar. Bu sıralar kaleme aldığı, *Livaü’l-hamd* adlı risalesini, İstanbul’da bastırarak Rusya’da dağıtması, Müslüman kitleler üzerinde etkili olmuştur. Sibirya’dan Anadolu’ya göç etmek üzere insanları hareketlendiren bu eserden sonra, zamanla yetmiş bin Türk, Türkiye’ye hicret etmiştir. Ardından, Rus Çarlığının Türklere yaptığı baskı ve haksızlıkları ortaya koyan Çoban Yıldızı adlı eserini yayınlayıp, gizlice Rusya’ya gönderir. Çoban Yıldızı’nın, Rusya’daki “ilk Türk siyasi belgesi” olarak değerlendirilmesi, önemini artırmaktadır.

Bu arada kendisi, müftü ile anlaşmazlığa düştüğü için, istifa ederek (1895), İstanbul’a gelmiş bulunmaktadır. İstanbul’da bulunduğu toplam iki yıllık sürede, kıymızcılık ve ziraat yaparak geçimini temin eder. Abdürreşid İbrahim, öte yandan esaret altındaki kardeşleri için yapacaklarını planlamıştır. 1896’da İstanbul’dan Avrupa’ya giderek, İsviçre’de tanıştığı Rus sosyalistlerine, Rusya’daki Müslümanların durumlarını anlatıp onların desteklerini ister. 1897’de İstanbul’dan başladığı, üç yıl süren seyahatine çıkar. Bu uzun seyahatte, Mısır, Hicaz, Filistin, İtalya, Avusturya, Fransa, Sırbistan, Bulgaristan, Batı Rusya, Kafkasya, Batı ve Doğu Türkistan, Yedisu Vilayeti ve Sibirya bölgelerinde dolaşıp çeşitli temaslarda bulunarak Tara’ya döner. Böylece,

acınacak durumdaki Müslümanların durumunu yakından inceleme fırsatını bulmuştur (1900). Mehmet Akif, “Süleymaniye Kürsünde”, onun dilinden büyük seyahatini şöyle özetler:

“Şarkı baştanbaşa yıllarca dolaş-tım, gezdim;/Hem de oldukça görür-düm, kafa gezdirmezdim!/Bu Arap-mış, bu Acemmiş, bu Tatarmış deme-dim;/Müslüman unsurunun hepsini gördüm kendim.”

Onu, demir çarık, demir asa yolları düşüren gayretin temelinde, “gayesi” vardır. Akif, ideal yapısını şöyle vurgular: “Yeniden davranırım, eğlenemem bir yerde,/Ne cihan kaygısı derman bu devasız derde/Ne de can, sonra falan duygusu engel, heyhat!/Can, cihan, hepsi de boş, ‘gaye’dedir varsa hayat.”

Tara’da bir müddet kaldıktan sonra, Japonya’ya gider. Kısa bir müddet durur. Ardından 1900 yılının sonlarında Petersburg’a dönerek burada *Mirat* adlı bir dergi çıkarır. Çünkü basın, dönem insanları için önemli bir iletişim aracıdır.

O, 1902-1903 yılları arasında, tekrar Japonya’dadır. Uzak Doğu’nun “parlayan yıldızına”, çok önem vermektedir. Zira bu coğrafyanın, Batı esaret ve zulmünden kurtulması, Japonya’nın süper güç olmasından geçmektedir.

Japonya’da ilk İslam tohumlarını atan Abdürreşid İbrahim, bir ara ziyaret ettiği II. Abdülhamid’e bir mektup yazarak, Japonya’da İslâm’ın yayılması için destek istemiştir. Padişah gözünde o; Japonya’da “İslamiyet’i yaymayı mukaddes vazife sayan”, “Kazanlı Müslüman alim”dir. “Türkçe, Arapça, Farsçadan başka Rusça ve Japonca” bilen, “kırk yaşından sonra Fransızca ve Latince” öğrenmiş biridir. Japonya’da, Rus karşıtı faaliyetleri üzerine, Rusya’nın talebiyle ayrılması gerektiğinden 1904’te İstanbul’a gelir. Rus elçisinin isteği üzerine, tevkif edilerek 14 Ağustos 1904’te Odesa’ya götürülüp hapsedilir. Çünkü halen Rus vatandaşıdır. İstan-

bul'da tutuklanıp götürülme, aslında maddi yönünden çok, manevi bir darbedir. Ruslar, kendini en güvende gördüğü yerde, tutuklatmışlardır. Fakat bir hafta hapis yattıktan sonra, Rusya Türklerinin Rus hükümetine yaptıkları baskılar sonucu, 21 Ağustos 1904'te serbest bırakılır⁽¹⁾.

Hapisten sonra, Kazan'ı ziyaret ederek aydınlarla çalışmalar planlayan Abdürreşid İbrahim, Petersburg'a yerleşir. Rus hâkimiyeti altındaki Türkler arasında, siyasi ve dini bir birlik kurmak amacıyla, 11 Aralık 1905'te *Ülfet* adlı bir dergi çıkarır. *Ülfet*, bütün Rusya'da büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Hatta Türkistan'da gördüğü aşırı alaka yüzünden, polis kayıtlarına, "zararlı neşriyat" olarak geçer. Türkçe yayın yapan dergi, Osmanlı Türkleri ile Rusya Müslüman Türk boyları arasında, dil bağı kurma işlevini de görmektedir. Dini konulara ağırlık verdiği için, medrese talepleri tarafından büyük bir ilgiyle takip edilmektedir. Dergi, 85. sayısında Rus hükümeti tarafından kapatılır. Fakat, *Ülfet*'e olan yöneliş, *Tilmiz*'i doğurmuştur. "Bütün dünya Müslümanlarını birleştirmek gayesini güden" *Tilmiz*, Arapça yayın yapar (Arat, 1957, 7/381). Türkçe bilmeyen Kafkas Müslümanlarını, ortak bir dilde buluşturacak ve onları, dünya Müslümanlarının durumundan haberdar edecektir. 1906'da başlayan yayın hayatını, 30 sayı sonra Rus idaresi, 1907'de sona erdirmiştir.

Ülfet ve *Tilmiz*'in peş peşe kapatılması, Abdürreşid İbrahim'i yıldırılmaz. Kazak lehçesi ile yayın yapan *Serke*'yi (Rehber), 9 Haziran 1907'de çıkarır. Yine Haziran 1907'de Petersburg'da, *Necat* (Selâm/Kurtuluş) adlı, dini-politik dergiyi çıkarır. Fakat derginin çıktığı gün Rus hükümeti, matbaasını basarak Abdürreşid'i tutukla-

mak ister. Durumu önceden haber aldığı için, şehri terk ederek, aşağıda bahsedilen uzun seyahatine çıkar. Âkif, onun bu durumuna ve basın-eğitim faaliyetine *Safahat*'ında yer vermiştir.

1905 Rus ihtilâlinden sonra, ortaya çıkan geçici hürriyet havasından, Rusya Müslümanları da yararlanmak istemişlerdir. Haklarını aramaya başlarlar. Bu girişimlerin öncülüğünü yapan Abdürreşid İbrahim, siyasi haklar tanınmasını sağlamak üzere, Türklerin bir birlik oluşturması uğrunda yoğun çaba sarfeder. Onun için, düşünler bile birer vesiledir. Müslüman liderler, aydın kesim, yazar, edip, zengin ve talebelerin katılımıyla, Mekerce'de (Nijni Novgorod) büyük bir toplantı yapılması kararlaştırılır. Rus yetkililer, defalarca müracaat edilmesine rağmen, "Birinci Müslüman Kongresi"nin toplanmasına izin vermez. Ama Abdürreşid İbrahim, önceden yazı ile duyurulan, insanların gelmeye başladığı toplantıdan, sıkıyönetime rağmen vazgeçmez. Onun teklifiyle toplantı, gizlice Oka nehri üzerinde, kiralanmış bir gemide, 15 Ağustos 1905'te yapılır. On üç saat süren toplantı sonunda, ittifak kararı alınarak, Rusya Müslümanlarının bir çatı altında meselelerinin müzakere edilmesi ve savunulması fikri kabul edilir. Bu kongreye yaklaşık 150 delege katılmıştır. Gaspirah, kongre yöneticilerinden biridir. Azerbaycan, Türkistan, Sibiryaya ve İç Rusya'dan katılanlar bulunmaktadır. Alınan kararların ilki, tüm Rusya Müslümanlarının birliğinin sağlanmasıdır. Kongre, 16 alt birimde, seçilmiş yerel meclislerden oluşan bir Rusya Müslümanları daimî organı oluşturmayı ve bu birliğin merkezinin de Bakü'de olmasını, kararlaştırmıştır. Karar müsveddelerini yanına alan Abdürreşid İbrahim, Petersburg'a döndüğünde, *Bin Üç Yüz Senelik Nazra* adlı eserini yayınlar. Müslümanların birlik olmalarının ehemmiyetini dile getiren eser, sonraki birlik çalışmalarının özü olacaktır.

(1) Oğlu, ileride üzerinde durulacak olan Başbakanlık Müsteşarı'na yazdığı mektupta, tutuklanmanın Odesa'da olduğunu ve hapisten serbest bırakılmasının, "Çarın oğlunun dünyaya gelmesi münasebetiyle ilan edilen aff-ı umumi" ile gerçekleştiğini belirtir.

Aynı yıl, 19 Kasım 1905'te, Rusya'da yaşayan otonomi taraftarı milletlerin temsilcileri ile Petersburg'da bir toplantı düzenlenir. 83 temsilcinin katıldığı toplantıda, Azeriler, Estonya ve Letonyalılar birer, Litvanyalılar sekiz, Polonya on beş, Tatarlar üç, Ukrayna on sekiz kişi tarafından temsil edilir. Kırgız, Kazak, Gürcü, Ermeni delegeler bulunur. Kongrede Tatarlar adına görüş bildiren Abdürreşid İbrahim, İslâm Birliği doğrultusunda Rusya Müslümanlarının hak ve hukukunu korumaya dönük Nijni Novgorod kararlarını açıklar. Dört gün süren toplantıda, farklı toplumların özerkliğini, hak ve hürriyetlerinin korunmasını öne çıkaran kararlar alınmıştır. Çarlık Rusya'sı, bu tür gelişmelere izin verecek durumdadır.

Ekim 1905'te, St. Petersburg'da grevler yapılmaktadır. İlk Sovyet yerel ihtilâl meclisi kurulmuş, Aralık 1905'te Moskova işçi ayaklanmaları çok sert bir şekilde bastırılmış, diğer yandan 1906'da Türkistan'ı Avrupa Rusya'sına bağlayan Orenburg-Taşkent demiryolu tamamlanmıştır. Bu ortamda 13-23 Ocak 1906'da Tüm Rusya Müslümanları II. Kongresi St. Petersburg'da gerçekleştirilir. Gaspıralı başkanlığındaki kongreye, 100 civarında Tatar, Kırgız, Kırım ve Kafkas delegesi katılmıştır. Kongrede, "Rusya Müslümanları İttifakı"nın kuruluş kararı alınır. Tatar, Azeri milliyetçiliği gibi azınlık toparlanışı yerine, bir büyük buluşma sağlanmak istenir. Burada, Abdürreşid İbrahim'in hazırladığı, "İttifak Nizamnamesi" oy birliğiyle kabul edilir. Bir adım ileri gidilerek, yine onun öncülüğünde, Rusya Müslümanlarının Muhtariyet meselesi gündeme getirilir. Bu fikir, Rus meclisi Duma'daki Müslüman milletvekilleri vesilesi ile her yer ve her ortamda anlatılmaya başlanır. Abdürreşid İbrahim, bu konudaki görüşlerini kaleme aldığı *Aftonomiya* risalesinde, millî, kültürel özerkliği, "Kırgızistan, Türkistan, Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan topraklarının ulusal bağımsızlığı" fikri-

ni açıkça anlatır.

Üçüncü Müslüman Kongresi, 16 Ağustos 1906'da Mekerce Pazarı'ndadır. 20 Ağustos 1906'ya kadar süren toplantıda, Rusya Türklerinin ileri gelenleri; misyoner faaliyetleri, eğitim, din ve ilim adamları ve her alanda iyileşmenin sağlanması için ıslahat konularını tartışırlar. Benimsenen kararlar, program olarak kabul edilir. İttifakı, bir siyasi partiye dönüştürmeyi hedefleyen kongre, delegeler olarak, Kazan Tatarları ağırlıklıdır. Nijni Novgorod yakınlarında bir yerde toplanan yönetici komitenin; 14 üyesinden 10'u Volga Tatarlarından, 1'i Kırım Tatarı (Gaspıralı), 1'i Azeri, 1'i Kazak ve 1'i Türkistan Tatarı'dır. Ancak, III. Duma döneminde, Rus baskısı artar. Birçok Müslüman aydın hapsedilir ve sürgüne gönderilir. Abdürreşid İbrahim'in de dergileri kapatılmış, Rusya'da kalması, can güvenliği açısından tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bunun üzerine, Rusya'dan ayrılmaya karar vererek ikinci büyük seyahatine çıkar.

1907 sonlarında Batı Türkistan şehirlerini dolaşır, halkın durumuna yakından şahit olur. Doğu Türkistan'ı da kapsayan bu bir senelik seyahatinde, ileri gelenlerle görüşerek Rus hükümetine karşı ortak hareket edilmesi, medreselerin ıslahıyla usul-i cedit mekteplerinin kurulması için çalışır. Tara'ya döndükten kısa süre sonra, ailesini alarak Kazan şehrine yerleştirir. Kazan'da, siyasi faaliyetlere başlayarak, Dördüncü Müslüman kongresinin toplanması için hazırlıklara girer. Yine gizlice bir gemide gerçekleşen toplantıda, eğitimle alakalı bir komite oluşturulur. Öğretmenlik yaşına gelmiş Kazan bölgesindeki gençlerin, İstanbul'a gönderilerek eğitim almaları kararlaştırılır. Bilinçli insan, en önemli güçtür. Kararlarını haber alan Rus hükümeti, önceleri engel olsa da 1908'den itibaren, aynı karar doğrultusunda birçok genç, Türkiye'ye gönderilir. Rus baskısı, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ali Hüseyinzade, Alimcan İdrisi daha sonra A.

Zeki Velidi (Togan), Mehmet Emin Resulzade, Sadri Maksudi, Zakir Kadiri (Ugan), Fuat Tuktar, Ayaz İshaki, Abdullah Battal (Taymas) gibi tanınmış şahsiyetlerin Türkiye'ye göçmesine neden olmuştur.

Abdürreşid İbrahim, doğrudan Türkiye'ye gelmez. Yönü, Japonya'ya doğrudur. Kazan'da, 5-6 yaşındaki kız evladından ayrılışı zor olmuştur. Kızı, dolu dolu gözlerle, «Ne zaman döneceksin?» diye sormaktadır. Cevabını bilmediği soruyu geçiştiren “Babay”, Kazan'dan nehir yolu ile Ufa'ya, oradan demiryolu ile Çelebi (Çelyabinsk)'ye hareket eder. Yolu, Çelebi'den Kızılyar (Petropavlovsk), Omsk, Tomsk, İrkutsk üzerinden Moğolistan, Mançurya'ya uzanır. Sibirya Tatarları ile görüşükten sonra, Vladivostok'tan gemi ile Japonya'ya geçer. Tokyo'da yedi ay kalan Abdürreşid İbrahim, Japon ileri gelenleriyle, halktan büyük alaka görür. Japon imparatorluk ailesi ile yakın dostluk kurar. Japon eğitim sistemini inceler. Şerefine verilen ziyafetlere, toplantı ve konferanslara katılır. Japonca öğrenir. İslam hakkında misyonerler tarafından yayılan yanlış bilgileri düzeltir. Japon gazeteleri, konuşma ve konferanslarına yer verdiğinden hayranları artar. Bir kısım üst düzey Japon diplomat, İslam'ı kabul eder. Onların da gayretleri ile “*Asya Gi Kay*” adlı dernek, 21 Mayıs 1909'da kurulur. Amacı, Uzak Doğu halkları arasında dayanışma, yardımlaşma ve İslami davettir. İslâm kardeşliğini esas alan derneğin başkanı, Ebu Bekir adını alan, Müslümanlığı benimsemiş eskiden Samuray olan bir Japon diplomattır. Tokyo'dan, cami yeri için arsa temin eden dernek, çok daha sonra yine Abdürreşid İbrahim önderliğinde, Tokyo Camii'nin yapılmasına vesile olacaktır.

Abdürreşid seyahatine, uzun süre kaldığı Japonya'dan, 19 Haziran 1909'da Kore'nin Pusan limanına geçerek devam eder. Japonya'dan sonra Kore'de, Asya insanının hasbi davranışlarına şahit olur. Vapurdan alıp

karaya götüren fakir kayıkçıya, cebinde ufak para olmadığından, yarım yen vermiştir. Gümrükten eşyalarını alıp, rikşe denilen, insanın çektiği bir ulaşım aracı ile tren istasyonuna gider. Treni beklerken, fukara bir adam, dört kuruş kadar para verir. Adam, “Kayıkçıya elli sin vermişsiniz, onun fazlası” diye izah eder. O çoktan kayıkçıya verdiği küçük parayı da üstünü de unutmuştur bile. Demek ki, ehemmiyetsiz bir para üstü için, yoksul adam, sahil gümrüğünden trene kadar yirmi dakikalık bir mesafeyi yürüyüp emaneti teslim etmiştir.

Bir hafta kaldığı Kore'den, trenle Çin'e geçer. Orada, Çin Müslümanlarının, İslam'dan hayli uzaklaşan, Çin dinleri ile karışık bir hale gelmiş hayatına şahit olur. Hâlbuki onlar, İslâm'la çok erken çağda tanışmışlardır. Hutbede, namazda okunan sureler bile, Çince gibi olmuş, aslı tanınmaz hale gelmiştir. Gerilik, kirlilik diz boyudur. “İstanbul'un en pis caddesi, Pekin'in en temiz caddelerinden daha temizdir.” Halkta, ayrı bir Osmanlı sevgisi vardır. Fakat Osmanlı Devleti'ni o topraklarda temsil edenler; halkla, halkın kendi devletlerine ilgiyle, alakalı değildirler. Devlet başkanı Halife olan “Osmanlı konsolosluklarında ne oruç tutan var, ne namaz kılan var”dır.

Abdürreşid İbrahim, 7 Ağustos 1909 tarihinde Singapur'a ulaşır. Kendisini büyük bir coşku ile karşılayan Müslüman halka, İttihad-ı İslâm (İslâm birliği)'dan bahseden vaaz ve sohbetler yapar. Singapur'da, parası bittiği için yolculuğuna devam etmediğini fark eden Müslümanlar, biletini alarak onu, Hindistan'a yolcu ederler.

Hindistan o sıralar, İslâm Medeniyetine ve Osmanlı Devleti'ne en binçli düşman olan İngilizler tarafından yönetilmektedir. Orada “İngiliz zulmü, tahammül edilecek gibi değildir.” Halk fakirleştirilmiş, gelir seviyesi azaltılmıştır. Gelir, “yüz sene önceki mahsule nispeten yarıya düş-

müştür. İngiltere devleti, Hindistan'ı harap etmek için yaratılmış çekirge- dir". Sun'i mezhepler, parçalanmış halk, "eskiden beri esarete alışkın" Hintlilerin, İngiliz zulmüne ses çıkarmamasını sağlamaktadır. Londra'da tahsil görmüş Hint kökenli subaylar bile, "İngilizler sahiptir (efendi)" anlayışıyla işgalci üstünlüğünü benimsemişlerdir.

Ruslar gibi, İngilizler de Abdürreşid İbrahim'in işgal bölgelerinde bulunmasından rahatsız olurlar. Onu taciz eder, nezarete atar, peşine casus takarlar. Bombay durağına geldiğinde, peşine takılan "haşerat", uyumaktadır. Hemen vagonadan inerek, büyük caddeden İslam mahallesine giderken "haşerat", koşarak arkasından yetişir. Gecenin üçü, sokak gayet tenhadır. Abdürreşid İbrahim'i tutacak olur. Orada yumruklarıyla şahsı yere yuvarlar. "Düdük çalarak geriye doğru yollanan" adamı, bir daha görmez. Hindistan'da daha fazla kalması tehlikelidir. Bunun üzerine 7 Ekim 1909'da, Bombay'dan gemi ile Hicaz'a hareket eder. 1910 yılında Haccını ifa eden Abdürreşid İbrahim, Hicaz Demiryolu ile Beyrut'a, oradan da gemi ile İstanbul'a gelir.

İstanbul'a geldikten sonra, *Sıratı-müstakîm* dergisi idarehanesinin düzenlediği konferanslara katılır. Sultanahmet, Ayasofya, Şehzadebaşı Camilerinde vaaz tarzında yapılan bu konferanslara, en az beş bin kişi iştirak etmiş, cemaat dışarılarına taşmıştır. Konferanslarda, halka Abdürreşid İbrahim, "*Sibiryalı Meşhur Seyyah-ı Şehir*", "*Hatib-i Şehir*" diye takdim edilir. Bursa ve İstanbul'da düzenlenen konferansların konusu, Âlem-i İslâm'ın durumudur. "Bembeyaz lihyeyi pakıyla (temiz ak sakalı) beyaz destarı/O mehib (heybetli) alını, o pek munis olan didarı (yüzü)" ile dinleyicileri üzerinde etkilidir.

İstanbul'da Sultanahmet civarında bir eve yerleşen "iri, babayiğit" Abdürreşid İbrahim, boş durmaz. Bir taraftan yakın dostu Mehmet Akif'in

başyazarı olduğu *Sıratı-müstakîm* ardından *Sebilürreşad* olan dergide yazılar yayınlarken, diğer taraftan, *Tearrüf-i Müslimin* adıyla bir dergi çıkarır. Dergi, adının anlamı gibi, Müslümanların birbirini tanınmasını, dertlerini öğrenmesini ve kardeşliğin gelişmesini hedef almaktadır.

1911'de İtalyanların saldırması üzerine Abdürreşid, Trablusgarb'a, cepheye gitmeye karar verir. 54 yaşındadır. Yerinde duramaz. Bir ateş yüreğini kaplamıştır. Yaşı itibarıyla, ön safta savaşmasa bile, "cihad edenlere su verme" işine yaramak niyetiyle yola düşer. Önce, gemi ile İngiliz işgali altındaki Mısır'a gider. Bedevi kıyafetleri içinde deve kiralayarak, hayati tehlikelerle dolu bir yolculuğun ardından, Libya'nın Sollum şehrine, oradan şiddetli çatışmaların sürdüğü Derne'ye varır. Tobruk, Bingazi, Trablusgarb cephelerinde fiilen bulunur, zaman zaman çarpışmalara katılır. Bir avuç Osmanlı subayı ve Libya'lı kardeşinin tek vücut halinde, destansı direnişi onu sevindirir. Bingazi'de, kırk gün Enver Paşa ile aynı cephede bulunur. Aralarında dostluk gelişir. Trablusgarb'ta beş ay kaldıktan sonra İstanbul'a döner. Trablusgarb, Cumhuriyet devri lider kadrosu ile yakından tanışma zeminini de oluşturmuştur. Trablusgarb Savaşı hakkında verdiği konferanslar, büyük ilgi görür. Bu sıra Eşref Edib'in gayretiyle, Âlem-i İslâm adlı hatıratı, İstanbul'da basılır (1912) ve adeta kapışılır. Artık Osmanlı vatandaşlığına müracaat zamanı gelmiştir.

Osmanlı Devrindeki Vatandaşlığı

Çarlık Rusya'sının, Sibirya Türklerine karşı, baskı ve kimlik değiştirme zorlamaları Abdürreşid İbrahim'in gençlik devrinde artmaya başlamıştır. Buna karşı, Sibirya Müslümanlarının iyi yetişmeleri, uyanmaları için çabalar sarfetmiştir. Aynı amaçla kendisi bizzat eğitim kurumlarında çalışmış, gruplar halinde öğrenciyi

eğitmek üzere İstanbul'a getirmiştir. O, Hilâfet merkezi İstanbul'suz, Rusya'da, İslâm varlığının korunamaya-çağı düşüncesindedir. Onun için ilk 1880'de olmak üzere 1910'a kadar kayda giren on defa İstanbul ziyareti vardır (Uzun, 1988, I/). Bu arada, Rusya yönetimindeki Müslümanları, Müslüman Türkleri, birlikte hareket ederek örgütlemek üzere kongre çalışmalarına katılmış, kitap, dergi ve gazeteler yayınlamıştır.

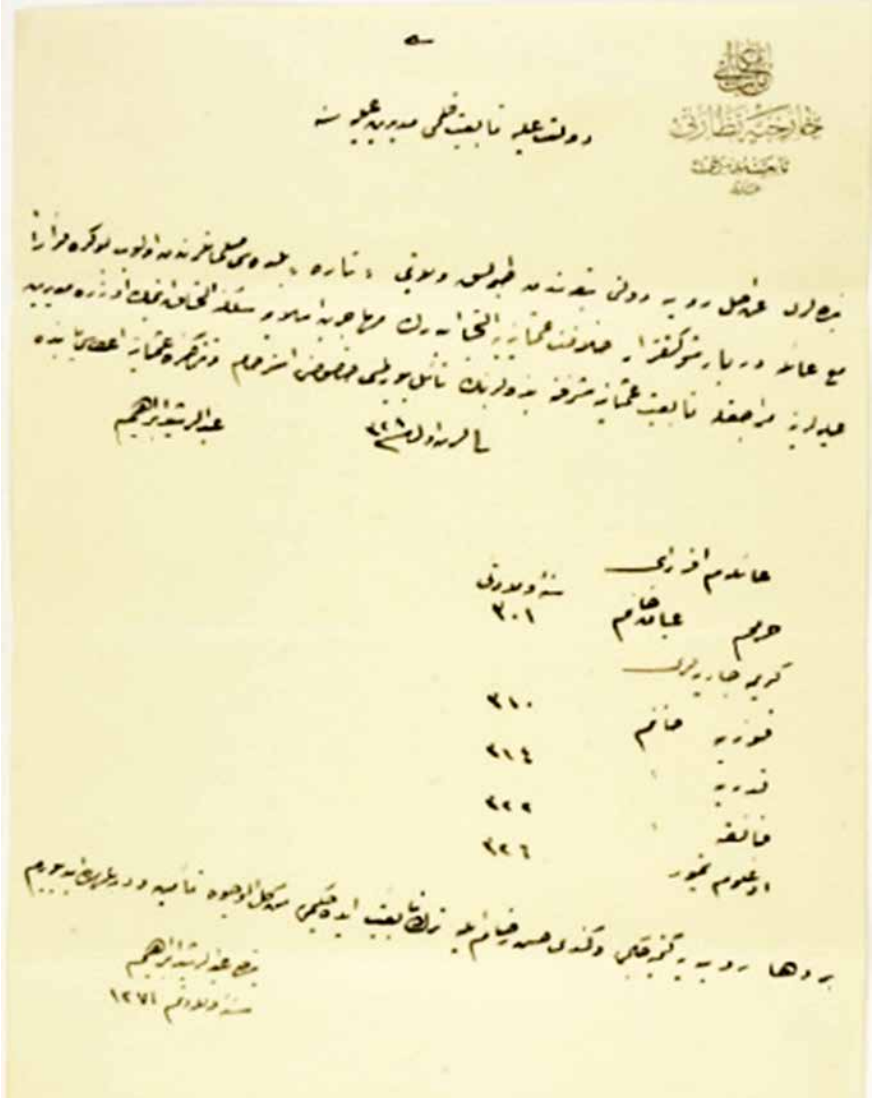
Kiliselere vaftiz ederek zorla Hristiyanlaştırmak gibi, Çarlık baskısı arttığı zaman, Müslüman Türklerin korunmasını sağlamak üzere etkile-yebildiklerini, Anadolu'ya hicret etmeye teşvik etmiştir. *Livâü'l-hamd* kitabının yayınlanış sebebi budur. Yetmiş bin kadar Sibiryâ Türk'ünün, 1908'lerde Anadolu'ya göç ettirilme-sinden maksadı açıktır: hem onların Müslüman olarak yaşamalarını temin etmek, hem ciddi bir tehdit altında olan Anadolu'nun, kimlikli insan unsurunu artırarak korunmasını sağlamak.. Göç sonrası gelişmeler, yani Trablusgarp, Balkan Savaşları, I. Dünya Harbi çöküntüleri; Ermeni, Rum isyanları, Birinci Dünya Harbi'ndeki Yahudi ihaneti, Bozok Yaylası dışında her yeri kaplayan kahredici işgaller göz önünde tutulursa, Abdürreşid İbrahim'in Anadolu'yu ikinci Anavatan olarak koruma kaygısında-ki yüksek düşüncesi, daha iyi anlaşılacaktır. Onun Türk dünyası, İslâm Âlemi ile ilgili kuşatıcı düşünceleri, hayali değildir. Bizzat yerinde tanıyıp, aydın sorumluluğunu taşıyarak, geleceğe dönük kalkındırıcı, geliştirici pratik çözümler arama çabaları ile paralel gitmektedir. Bir yandan, seyahat olup "Demir çarık, demir asa" gezmiş; diğer taraftan, elinden kalemini düşürmemiştir. Konferans, vaaz ve konuşmaları, yazıları ile dolaştığı yerlerde etkili olmuştur. Mehmet Âkif, Bediüzzaman Said-i Nursi, Tahirü'l-Mevlevî; Rusya Müslümanları, Japonya vb. konularda bilgilendirip etkilediği şahsiyetlerden bazılarıdır. Fakat Abdürreşid İbrahim'in, çözülüş

devrindeki fevkalâde gayret ve çabasının, günümüzde bilinmediği, hayat ve eserlerinin yeterince tanınmadığı kabul edilmelidir. Petersburg'da matbaa açıp yayımlar yapan, Kazan'da oğluna yayımlar yaptıran Abdürreşid, Rus polislerinin takibindedir. Matbaası basılır, kendisi defalarca tutuklanır. Bir defasında Petersburg'da, polis elinden kurtulmak üzere, matbaanın tavanı delinerek kaçırılıp kurtarılmıştır. Onun tutuklanmalarından birisi, ne yazık ki sığınağı durumunda olan İstanbul'dadır. Yukarıda belirtildiği üzere, Çarlık vatandaşı olarak, Rus Elçiliğinin müracaatıyla İstanbul'dan alınıp Rusya'ya götürülmüştür. Rusya Müslümanlarının baskısı, müracaatları üzerine serbest bırakılmıştır. Gelişmeler, Osmanlı Devleti vatandaşlığına geçmek üzere müracaatı, gerekli kılmaktadır.

Ekim 1328/1912 tarihli müracaat dilekçesinde gün belirtilmemiştir. Arşiv belgesinin tarihi, 25 Ekim 1913 tarihini taşımaktadır. Şu hale göre belgenin, arşive mal oluş tarihi bir yıl sonradır.

Müracaat sırasında, üç kızı, bir oğlu, eşi Ayân Hanım olmak üzere, altı kişilik bir ailesi vardır. Oğlu, beş yaşındadır. Demek ki büyük oğlu henüz yanlarında değildir. Vatandaşlık için müracaat ettiklerinde küçük oğlu ile kızları yanındadır. Dilekçesinde, Rusya'dan mevcut aile fertleri ile birlikte firar ederek, Osmanlı Hilâfetine, göçmen olarak sığındığını özellikle vurgulamaktadır. Dikkat edilirse, büyük kızı ile hanımı arasında, dokuz yaş fark bulunmaktadır. Çünkü ilk eşi vefat etmiştir. Beraberinde getirdiği eş, ikinci hanımıdır. Belge, resmi ağzla olsa da durumu, bütün vaha-meti ile anlatmaktadır. Abdürreşid İbrahim'in aile fertleri ile Osmanlı vatandaşlığına ilk müracaat dilekçesi (BOA, 24/Za/1331, DN. 432, için bk. GN.1331/Za-18, İ..HR. -25.10.1913).

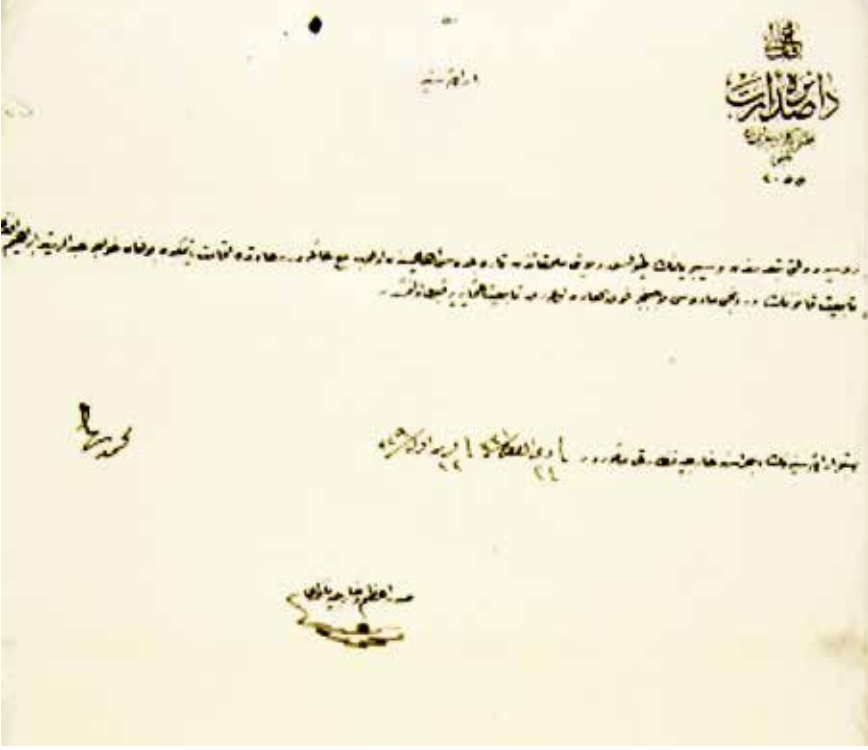
Dilekçenin son cümlesi, Abdürreşid'ten çok bürokrasinin bir talebi gibidir. "Bir daha Rusya'ya gitmeyeceği"nin sözü alınmıştır.

Kendi rızası ile Rus vatandaşlığını terk de aynı türden bir ifade durumundadır. Hangi insan, doğup-büyüdüğü toprakları, durduk yerde “hüsn-i rıza” ile terk eder? Daha sonra defalarca Rusya’ya gidecek olan Abdürreşid’den yazılı teminat, bürokratik bir işlem olarak gözükmemektedir. Osmanlı Devleti’nin, bu müracaatı, Rusya’daki temsilcilikleri aracılığı ile araştırması da aynı türden bir tutumdur. Petersburg Sefirinin, “Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Said Halim Paşa”ya, 2 Ekim 1913 tarihli yazısına göre, vatandaşlığa engel bir kötü hali tesbit edilememiştir (BOA, 1331.Za 24, DN. 432, GN.1331/Za-18, FK. İ..HR.).

Bu olumlu bilgi üzerine, aynı zamanda dünya Müslümanlarının Hali-fesi olan Osmanlı Devlet Başkanının “İrade-i Seniyyesi” çıkmıştır. 24 Zilkade 1331/12 Teşrinievvel 1329 tarihli, Miladi Takvime göre 25 Ekim 1913 Cumartesi **günü, resmen Osmanlı vatandaşlığına kabul tarihidir.** Vatandaşlığa geçme, ancak Balkan Savaşları sonrasında mümkün olmuştur. Kabul ediliş tarzının, “Fevkalâde” olduğu da belirtilmiştir. Artık bundan sonraki işlemleri takip işi, Sadrazam Mehmet Sait Halim Paşa’dadır. Zira Sait Halim Paşa, aynı zamanda Dışişleri Bakanındır.

Padişah Mehmed Reşad’ın “fev-

kalâde” kaydıyla vatandaşlığa kabul emrini bildiren İrade-i Seniyyesi (BOA, 24/Za/1331, DN. 432, GN.1331/Za-18, FK. İ.HR.).

Abdürreşid İbrahim, vatandaşlığa kabulünden uzun bir süre önce gelmiş ve hiç de sıradan olmayan bir tutum içinde yaşamıştı. Nerede işgal, saldırı varsa o, oradaydı. Anavatan durumunda olan Osmanlı Devleti’nin var olması, diğer mazlum Türk ve İslâm diyarlarının korunması anlamına gelmekteydi.

Bundan sonraki yıllar, kan ve ateşin arttığı bir zaman dilimi olacaktır. Bir afet olan Balkan Harbi ardından, Birinci Dünya Harbi gelecektir.

Felaketler peş peşe sökün etmektedir. Balkan Savaşları sırasında, serhat şehri Edirne, Bulgar çizmesi altına düşmüştür. Abdürreşid İbrahim, o sıralar çıkardığı İslâm Dünyası adlı dergide, bu toprakların kaybedilmesi için bütün dünya Müslümanlarını cihada çağırır. Japonya, Çin, Hindistan, Singapur, Cava, Malezya’daki dostlarına mektuplar yazarak, onları cihada davet eder. Her taraftan, mad-

di yardım ve gönüllü toplandığı haberleri gelmektedir. Yalnız, bir İslâm ülkesi olmayan Japonya’daki durum dikkat çekicidir. Orada, Edirne’nin düşüş haberini bazı gazeteler, siyah çerçeveler halinde halka duyurmuştur. Bu durum, Abdürreşid’in Japonya’da, ülkemiz adına oluşturduğu kamuoyu hakkında fikir vermektedir.

Abdürreşid İbrahim’in İstanbul’daki evi de orada kaldığı sürece ziyaretçileri çok olan bir mekândır. Büyük kızı Fevziye’nin anlattığına göre Murat Paşa Camii yanında bir eve yerleşmişlerdir. Ziyaretçileri arasında, bir dönem Roma Büyükelçiliği de yapmış olan Cami (Baykurt) da vardır. Bu zatın, Abdürreşid’in Rusya’dan getirdiği bir kitap dikkatini çekmiştir. Kitabı Abdürreşid’e veren tanıdığı bir Rus Ortodoks başpapazıdır. Veriş gerekçesi ayrıca üzerinde durulmaya değer bir konudur: “Rusya çalkalanıyor. Bu kitabı Rusya’ya uyguluyorlar. Türkiye’ye de uygulayacaklar. Sen götür” diye Abdürreşid’e vermiştir. Büyükelçi Cami, kitabı görünce, “Çok enteresan” deyip oku-

mak ister. Aldıktan sonra da bir daha iade etmez. Kitap, Nilyus'un Yahudi Protokolleri adlı eserdir⁽²⁾.

Birinci Dünya Harbi, aslında Avrupa'nın bir iç savaşı durumundadır. Fakat Almanya etkisi ile, harbe katılırız. Bundan sonra harp; İslâm âlemini temsilen Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında hesaplaşmaya dönüşür. Artık, Osmanlı Devleti'nin yıkılması, Orta Doğu'nun paylaşılması, İsrail Devleti'nin kurulması, İslâm dünyasının yağmalanması, ilk dünya harbi ile gerçekleşecektir. Bunun farkında olan Abdürreşid İbrahim, 1915'te Sarıkamış'tadır. Doğu Cephesindeki bozguna, karınca kararınca karşı durmaya çabalar.

O, Birinci Dünya Savaşında, sadece Sarıkamış'ta bulunmaz. Değişik yerlerde görülür. Savaş başlarında, Stockholm'de kurulmuş olan, Rusya'daki Yabancı Milletler Cemiyeti'nde, Rusya Müslümanlarının temsilciliğini yapmıştır. Ruslar, Kasım 1914'te Doğu Anadolu'yu işgale başlamışlardır. Enver Paşa'nın yanına giderek, Doğu'da askerlere moral verir. Rus saflarındaki Müslüman askerlere, gerçek yerlerinde savaşmaları için telkinlerde bulunur. Kafkas Cephesindeki hastalık, donma dâhil felâketi ve çekilmeyi görür. Üzüntüleri kahre-

dididir. İstanbul'a dönerek, "Rusya'daki Türk-Tatar Müslümanlarının Haklarını Koruma Komitesi"ni kurma çalışmasına katılır. Türk-Tatar Heyeti'nde, kendisi dışında Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Çelebizade Mehmet Esat da bulunmaktadır. Komite, "Kafkasya, Türkistan, Kırım, Kazan Türklerinin gasp edilen haklarının geri verilmesi için mücadeleyi" öngörmektedir. Onun için bazı üyeleri, 1915 sonlarında Abdürreşid İbrahim'le birlikte, Sofya, Budapeşte, Viyana'yı dolaşırlar. Gittikleri yerlerde resmi, özel temaslarda bulunarak, "Bizi Rus boyunduruğundan kurtarın" cümlesiyle biten muhtıralar sunup, İstanbul'a dönerler.

Savaş sırasında, Almanların aldığı esirler arasında; Tatar, Başkurt Türkleri de bulunmaktadır. Onlar, Berlin yakınlarında Zossen esir kampına yerleştirilmişlerdir. Almanya ve Osmanlı Devleti, bu Türkleri kazanıp, onlardan faydalanmak ister. Onun için Abdürreşid, Enver Paşa'nın talebiyle bir ara Almanya'ya giderek, Müslüman esirler arasında dolaşır. Esir kamplarında verdiği vaazlarla onları, Halifenin safında çarpışmaya ikna etmeye çalışır. Emekleri, boşa gitmemiştir. Bu esirlerden, "Asya Taburu" adıyla bir askeri birlik oluşturulur. 7 Mayıs 1916'da İstanbul'a gönderilen bu tabur, Irak Cephesinde İngilizlerle savaşmıştır. Ayrıca Abdürreşid, harp sırasında ve sonrasında, Teşkilat-ı Mahsusa (istihbarat teşkilatı) adına verilen bazı görevleri yerine getirir. Onlar genelde, Rusya Türkleri ile ilgili vazifelerdir. Bu arada Avrupa'da katıldığı konferans ve toplantılarda, her fırsatta Rusya Müslümanlarının sesi olur. Milliyetler Birliği'nin (l'Union des Nationalites), Lozan'da düzenlediği Rusya Mahkûmu Milletler Konferansı'na, Rusya Müslümanlarının temsilcisi olarak katılır. Dini, medeni muhtariyet ister. Yasal kısıtlamaların kaldırılmasını, seçim sisteminin değiştirilmesini talep eder. İçlerinde Alimcan İdrisi'nin de

(2) Abdürreşid'in büyük kızı Fevziye, Ömer Rıza Doğrul'un kardeşi Fevzi Doğrul ile evlidir. Sosyal çevresi geniştir. Sinolog, Türkiye'de Çirce kürsüsünü kuran Celalettin Sun Jang Vang ve eşi Fatma Hanım, Ahmet Ağaoğlu ile Ziya Gökalp'in kızları ile Çin lokantasında buluşup görüşmektedirler. 1963'te Fevziye Doğrul, İstanbul'un Aksaray semtinde Yeşiltulumba Sokaktaki Germiyanoglu Apartmanı no. 23/3'te oturmaktadır. Yanına pansiyoner olarak iki üniversite öğrencisini almıştır. Bu öğrencilerden birisi Yavuz Arslan Argun, diğeri Aykut Edibali'dir. Bu bilgileri, 07 Eylül 2016 tarihli telefon görüşmesinde, Yavuz Arslan Argun vermiştir. Argun'un belirttiğine göre Fevziye Doğrul, o sıralar yetmiş yaşlarında fakat akli melekeleri yerinde birisidir. Finlandiya'ya gidip gelmektedir. Finlilerin insan olarak çok iyi ve Türkçü olduklarını anlatır. Hatta Argun ve arkadaşına, Finlandiya'dan evlenmeyi tavsiye eder. Edibali, Fevziye Doğrul'un tavsiyesine hoş bakmadığı için onu sevmez. Argun'a Fevziye Hanım'ın bahsettiği eser, çok sonra bir tümgeneral tarafından elde edilmiş, Genelkurmay tarafından 1943 yılında Siyon Önderlerinin Protokolleri adıyla yayımlanmıştır. Büyükelçi Cami Baykurt, eserin bir çeşit gizlenmesini niçin istemiştir? Kendisi de uluslararası bir örgütün (Mason) üyesi olduğundan böyle davranmış olmalıdır. Y. A. Argun'u verdiği bilgilerden dolayı rahmetle anarım.

bulunduğu bir grup Tatar ile Berlin’de, Müslüman, Rus savaş esirlerine seslenen *Cihad-ı İslâm* adlı bir gazete çıkarır.

Savaşın bitiminden sonra, 1918’de Kiev’de Türk büyükelçiliğini organize ederek, karmaşa içindeki vatandaşları, sağ salım Türkiye’ye göndermek göreviyle, İstanbul’dan Rusya’ya gider. Bolşevik devriminin sancılı günleridir. Devletsizlik, anarşi kol gezmektedir. Trenlerin ne hareket saatleri bellidir ne de ayakta duracak bir yeri vardır. İki gün iki gece, istasyon taşları üzerinde fırsat bekleyerek, hareket yeri belli olmayan bir trene biner. Trene girdikten sonra anlar ki, ondan başka bilet alan kimse yoktur. Çünkü bilete lüzum yoktur. Rusya dağılmıştır. Öyle, işkenceli bir yolculuktan sonra, Ukrayna’nın merkezi Kiev’e ulaşır. Şehirde, Bolşeviklerin katliamına tanık olur. Dört-beş bin kişi öldürülmüştür. Bir ay Kiev’de kalıp, görevini tamamladıktan sonra, ailesini almak üzere Almanya’ya gider. Rusya Türklerine, maddi-manevi yardımını esirgemeyen Talat Paşa Hükümeti, istifa etmiştir. Almanya’da da devletsizlik terörü, esmektedir. Bin bir güçlükle, ailesiyle birlikte Rusya’ya döner.

Çarlığın devrilmesiyle, Rusya’daki Türk ve Müslümanlar arasında, bağımsızlık hareketleri artmıştır. Kurulan Şuralar, savaş cephelerinden Sibiryaya götürülen Türk esirlere bile, istikbâl müjdecisi gibi gelmektedir. Bu sıra, Petrograd’da, Müslüman Milletler Millî Şurası toplanmış, Moskova’da toplanacak kurultaya, “Rusya’da bulunan Türk esirleri arasından da delegeler gönderilmesini” kararlaştırmıştır. Bu karara uyarak, Türk esirler de aralarından bir delege seçerler. Fakat delegenin, kurultaya gitmesi mümkün olmaz. Çünkü, Volga’nın bir kolu olan Vetluga’da, üç yıldır esaret hayatı yaşayan Türk esirleri, kontrol altında tutan Rus garnizonu, delegenin gitmesine izin vermez. Ama Moskova Kurultayı toplanmış, Rusya’daki Türklerin takip edecekleri ha-

reket tarzını kararlaştırmıştır. Buna göre, toprak ve milliyet esaslarına göre Türk ve İslamların, hak ve menfaatlerini sağlayacak usuller, tespit edilerek, federasyon halinde cumhuriyetler kurulacaktır. Bolşevik lider Lenin, yayınladığı beyannamede, mazlum milletlere hürriyet vereceğini vaatmektedir. O hava içinde “Bolşeviklerin, bütün bu emeller üzerine, yaman ve kahredici bir darbe vurmaya hazırlandıklarını, o günkü müsamaha ve teşviklerinin bir oyalama ve aldatma siyasetinden ibaret olduğunu”, o zaman kimse anlayamamıştır. Esirler, Rusça “yok, mevcut değil” anlamında, *Niyet* adıyla haftalık iki yaprak/dört sayfa bir gazete çıkarıp, karbonla çoğaltmışlardır. Sonra altı sayfaya çıkarılıp, haftada iki defa yayınladıkları esir gazetesinde, “Turan” başlıklı bir yazı yayınlayıp, Türk Kızılayı’nı temsilen Moskova’da bulunan Yusuf Akçura’ya da gönderirler (Mehmed Âsaf, 1994, 92-95).

Rusya’da, ihtilâl günlerinin kargaşası devam etmektedir. Abdürreşid, Moskova’dan Petersburg’a ulaştığında, bildiği şehri tanıyamamıştır. Sokaklar hayvan leşleri, insan cesetleri ile doludur. Tara’ya dönerek, biri erkek, diğeri kızlara ait iki mektep açar. Halk, bilgiye açtır. Yaş sınırı gözetmeden, bütün şehrin Müslüman erkek ve kadınlarını, hanımıyla birlikte tedris ve talime başlar. Bolşevikler, medreseleri kaldırıp, kapatmakta, kendilerinden olmayanlara ekmek vererek, açlıktan ölmelerini sağlamaktadır. Sükûnetle mücadele ederek, iki yıl Tara’da kalır.

Abdürreşid İbrahim, bu defa yanında oğlu olduğu halde, Doğu Türkistan’a gider. Burada büyük iltifat ve ikramlarla karşılanır. Çünkü Türkiye’den gelmiştir. Vaazlar vererek, memleketi dolaşır. Müslüman halkın, ıstırap duyduğu tek şey vardır; o da, Yunanlıların, Sakarya’ya ve Ankara yakınlarına gelmesi. Ama İstiklâl Harbi’nin kazanılması, her yerde olduğu gibi Türkistan’da da çok büyük bir sevinçle karşılanır.

Doğu Türkistan'dan, Moskova'ya dönen Abdürreşid İbrahim, Lenin, Stalin vb. ile yakın temasa geçerek, Türk halkının zarar görmemesine çalışır. Ama Bolşevik idare, gittikçe Rus şovenizmine dönüşerek Çarlık yönetimini aratır hale gelmiştir. Bunun üzerine, Rusya'dan ayrılarak, Türkiye'ye iltica eder (1925). İstiklâl Harbi ve Lozan Anlaşması sırasında, Rusya ile iyi ilişkiler gelişmiştir. Fakat Bolşevik Rusya'nın, Kızıl Ordu güçlendikçe genel politik tutumu değişir. Geleneksel, Rus yayılcı politikası, öne çıkar.

Abdürreşid'in Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı

Abdürreşid, Rus İhtilâlinde bir süre sonra, "bütün aile efradıyla birlikte Türkiye'ye hicret etmiştir." Bolşevik uygulama, halkların özgürlük ve bağımsızlığını yok etme doğrultusunda katılaşmaktadır. İlk günlerin, Çarlık aleyhtarı serbestlik havası, Çarlık'tan daha boğucu hale gelmiştir. Dağınık aile, Türkiye'de özellikle Konya'da bir araya getirilmeye çalışılır. "Kızları tahsillerini, Türkiye'de ve Almanya'da görmüşlerdir. Oğullarından Münir İbrahim, Türkiye'de orta tahsilini bitirdikten sonra Japonya'ya gitmiş ve Tokyo Darülfünununda (üniversite), tahsilini ikmal etmiş ve orada birkaç sene memuriyette kalarak" Türkiye'ye dönmüştür. Üvey biraderi Oafa (Ufa?) Aytakin, tahsilini bitirdikten sonra, Japonya'da kalmıştır. Halen orada yaşamaktadır (Dahiliye Vekâleti Emniyet Umum Müdürlüğü Arşivi (DEUMA)⁽³⁾, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, Konya Vilayeti Polis Müdüriyeti'nin, "İslâm Aleminden" başlıklı Tokyo'da yayınlanan, adının *Japon Muharriri* olduğu belirtilen (doğrusu, *Yeni Japon Muhbiri*), Türkçe yayından Tercüme Sureti).

(3) Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivinden faydalanmamda yardımcı olan Dr. Muammer Gül'e teşekkür ederim.

Abdürreşid İbrahim, Konya'ya geldikten sonra neler yapmıştır? Aile fertlerinin durumu nedir? Kimlerle ilişkiler kurmuş, nerelere gidip-gelmiştir? Yazışmalara yansıdığı kadarıyla takip etmek kısmen mümkün olmaktadır.

O, Rusya'dan İstanbul'a geldikten sonra Türkiye'de, Sibiry'a'dan hicretleri için çalıştığı, Konya'nın Cihanbeyli İlçesi'nin Böğrüdelik (Reşadiye) Köyü'ne yerleşir. Abdürreşid için köy hayatı, bir çeşit gönüllü sürgün dönemidir (1925-1933). Fakat köyde boş durmaz. Öğrenciler yetiştirir, hayvancılıkla uğraşır. Düşünce ve bilim alanındaki çalışmalarına, seyahatlerine ara vermez. Fırsat buldukça da İslam dünyasının problemlerini dile getiren eserler kaleme alır. Yalnız eserlerini, artık farklı bir değişim dönemini yaşayan Türkiye'de bastırması mümkün değildir.

Abdürreşid'in, 1928'lerde Konya Valisi İzzet Bey'le iyi ilişkiler geliştirdiği görülmektedir. Bu ilişkiler üzerine İzzet Bey, Reşadiye Köyü'nün kaza merkezi haline dönüştürülmesini sağlamak üzere köy sakinlerine, Ziraat Bankası'ndan kredi verdirir. Onları yatırıma teşvik eder. Abdürreşid'in, Cihanbeyli Müftülüğü'ne atanması için iki defa teşebbüste bulunur. Bunlardan birisi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde (BCA) bulunmaktadır. Vali'nin Başbakanlığa, doğrudan Abdürreşid'in müftü tayin edilmesi teklifinin, iki ana gerekçesi vardır. Bunlardan birisi, cihan çapındaki şöhreti, diğeri inkılâbın ateşli taraftarı olması, asrî yaşantısı ile çevreye örnek olacak geniş bir aileyi yörede tutmasıdır. İleride, tersine gelişecek ilişkiler açısından, ibretle okunması gereken 24 Aralık 1928 tarihli belge şöyledir:

"Başvekâleti Celileye

Cihanşumul bir şöhreti haiz olup Türklük cereyanları üzerinde kıymetli mesaisi sebk etmiş ve şimdi Reşadiye Köyü'nde meskûn bulunmuş olan seyyah Abdürreşit Efendi'nin Cihanbeyli Müftülüğüne tayin olunması

hakkında vaki olan iş'ara Diyanet İşleri Riyaseti kendisinden vesika talebinde bulunarak heman heman menfi bir cevap vermektedir. İnkılabımızın en har taraftarlarından bulunan ve asrı yaşayışlarıyla muhitine örnek olacak kalabalık bir aileyi büyük fedakârlıklarla bu havalide tutunmağa muvaffak olan Abdürreşit Efendi'nin Cihanbeyli Kazası Müftülüğüne tayinine müsadei devletinizi istirham ederim efendim. Konya Valisi İzzet" (BCA, 24/12/1928, D. 22934, FK. 30..10.0.0, YN. 192.314..15.).

Bir ilçenin değil, Rusya Müslümanlarının kadılığını yapan Abdürreşid, yalnız henüz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı değildir. 1929 yılında, İstanbul-Fatih, Molla Gürani Mahallesi 8/64 cildin II sayılı evi üzerine kayıt edilerek, Türk Vatandaşlığına alınmıştır (BCA, 8/8/1935 S. 2-3130, D. 2-422, FK. 30..18.1.2, YN. 57.67..6.).

Diyanet İşlerinin istediği belgelerden bir kısmı böylece tamamlanmış olmaktadır. Fakat Abdürreşid İbrahim, Konya Valiliğinin teşebbüslerine rağmen tayin edilmediği gibi, 1929-1931 arası uzun süreli yurt dışı seyahatlerinden sonra yakın takibe alınmıştır.

İçişleri Bakanlığı, Abdürreşid'in gidip-gelebileceği iller ile, yakınlarının bulunduğu yerlere takip, gözleme (tarassud) ile ilgili emirler vermiş, Konya, Ankara, İstanbul, İçel, Malatya Valiliklerinden yazılar, bir merkezde toplanarak incelenmiştir.

İçişleri Bakanının, Konya Valiliğine gönderdiği, 01 Şubat 1931 tarihli emirde, "Hoca Abdürreşit İbrahim hakkında" bazı iddialar ortaya konup bunların araştırılması istenmiştir. Bakanlık, "Rusya'nın eski kadılarından (Abdürreşit İbrahim) isminde bir şahsın Hicaz'da Bolşevik mümessili (Nezir Efendi Turekulof) ile beraber komünistler lehine ve İslâm âleminin Bolşevikler tarafından tahlis edileceği hakkında propaganda yaptığı haber alınmıştır.. Bu şahsın bu sene Hi-

caz'a gittiği ve Mısır'a veya İstanbul'a avdet ettiği de öğrenilmiştir. Hicaz'da propaganda yapan hoca Abdürreşit İbrahim, Reşadiyeli Hoca Abdürreşit midir? Tedkiki ve kendisinin halen bulunduğu yerin öğrenilmesi ve Hicaz'a giden hacılardan da tahkik olunarak vaki ise hakkında derhal kanunî takibat icrası ve neticenin iş'arı rica olunur efendim. Dahiliye Vekili" (DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 01.02.1931).

Konya Valisi İzzet Bey'in, İçişleri Bakanına cevap yazısı, bir buçuk ay sonra, 19 Mart 1931 tarihindedir. Buna göre Abdürreşit, Eylül veya Ekim 1929'da Ankara'ya gitmiş ve bir daha dönmemiştir. Ankara'dan İstanbul'a, oradan da Hicaz'a gittiği öğrenilmiştir. Yeni alınan habere göre, Şubat 1931'de İstanbul'a dönmüş, oradan da Ankara'ya gelmiştir. Ankara'da, oğlu Münir Bey'in yanında kalmaktadır (DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 19.03.1931 tarih ve 287 sayılı Konya Valiliği yazısı).

O sıra Reşadiye'de (Böğrüdelik), Demir adındaki küçük oğlu ile hanımı bulunmaktadır. Üç kızından Kadriye, Finlandiya'da öğretmenken, geçen yıl (1930) Ankara'ya dönmüş, bir okulda çalışmaktadır. Fevziye adlı kızı, İstanbul'da bir risale yayınlamakta, Sabahat adlı kızı ise, Konya'daki Kız Muallim Mektebi'nde halen (1931) talebedir. Abdürreşid, ekonomik yönden zor durumdadır. Valinin değerlendirmesi; "*Abdürreşit Efendi'nin, Reşadiye ve civarı mahallerde bulunan bazı kimselere borçlu olduğundan, Reşadiye'ye gelemeyeceği bitahkik anlaşılmıştır arz eylerim efendim*" tarzındadır (DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 19.03.1931 tarih ve 287 sayılı Konya Valiliği yazısı).

Valilik, Abdürreşid İbrahim hakkında, aile fertlerinden, borçlarına kadar bilgi toplamıştır. Böğrüdelik'te, hayatta kalan tek öğrencisi, Hakim Oğuz da o yıllar, borçlu olduğunu

doğrulamıştır. Akşehir'deki Ziraat Bankası'na borçlanan Abdürreşid, inek olarak hayvancılık yapmayı denemiş, fakat başarılı olamamıştır.

İçişleri Bakanlığı, valilerinden aldığı bilgilerle, Abdürreşit hakkındaki eksikliklerini tamamlamaya çalışır. Konya Valiliği, ardından Ankara Valiliğinden alınan bilgi, eksiklikleri tamamlama açısından işe yaramaktadır. Abdürreşid İbrahim'in, Münir Bey adındaki oğlu, 1931'de Demiryolları idaresinde çalışmaktadır. Konya Valiliği, Münir Bey'in, önce "Gazi hazretlerinin çiftliklerinde müdür muavinliği" yaptığını, ardından Japon şirketinde bir vazife ile meşgul olduğunu, 1931'de ise, Anadolu Demiryolları İdaresi Müfettişlerinden olduğunu belirtmektedir. Ankara Polis Müdürlüğü Siyasî Kısım adına, Vali Nevzat (Tandoğan)'ın, İçişleri Bakanlığına yazdığı, 23 Nisan 1931 tarihli "Gizli" yazıda, Münir Bey'in, "halen Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü Ticaret Tarife Şubesinde, mütercim" olarak çalıştığı belirtilmiştir. Dolayısıyla, Ankara'da yaşamaktadır. Bu yazıya göre Abdürreşid; oğlu Münir Bey'e geldikten birkaç gün sonra hastalanmış, "on beş gün kadar ikametgâhından dışarı çıkmamıştır. Yalnız Cebelibereket (Osmaniye) Meb'usu Naci Paşa kendisini, bir akşam yemeğine davet etmiş ve hasta

Böğürdelik'te iken Abdürreşid İbrahim.

bulduğu sırada Başvekâlet Müsteşarı Kemal, Afyon Meb'usu Ali Bey'lerin ziyareti için evine geldikleri görülmüştür. Hastalığı Doktor Tevfik Bey tarafından tedavi edilmiş ve iyileştikten sonra daha birkaç gün Ankara'da kalup köyüne gitmek üzere 25 gün evvel buradan infikâk etmiştir. Kendisi ilim ve fazilet sahibi bir zat olarak tanınmakta ise de Avrupa ve Asya'nın bir çok mahallerinde uzun müddet dolaşmış olmasına nazaran efkâr ve temayülatı siyasiyesinin karışık olması muhtemel görülmektedir. Ezcümle kendisinin Hicaz'da bulunduğu sıralarda Bolşeviklerin Hicaz mümessili ile sık sık temasta bulunduğu Beyaz Ruslar tarafından (*Millî Yol*) namı ile Berlin'de çıkarılan bir gazetede yazılmış olduğunun haber alındığı arz olunur efendim. Vali Nevzat" (DEUMA, Kardeks No.9673, Dos. No. 11272-310, 23.04.1931 tarih ve 674 sayılı Ankara Valiliği yazısı).

Şu hale göre, Konya Valisinin, bir ay önceki yazısında, Abdürreşid'in, borcundan dolayı köyüne dönemeyeceğini belirttiği günler o, köyüne dönmüş bulunmaktadır. Yalnız Ankara'da iken görüştüğü kimseler, hiç de sıradan insanlar değildir. Cumhurbaşkanının Harbiye'den hocası, aynı zamanda Konya'da da komutanlık yapan Milletvekili Naci (Eldeniz) Paşa, Başbakanlık Müsteşarı, ünlü Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisi, Afyon Milletvekili Ali Çetinkaya bunlardır. Ankara Valisi Tandoğan, "Komünistler lehine propaganda yaptığı bildirilen Abdürreşit" hakkında, onun için biraz tedbirli ifadeler kullanmakta, Bolşeviklik iddiasını da Berlin'de yayınlanan bir Beyaz Rus gazetesine dayandırmaktadır. 25 Nisan 1931'de Bakanlık özel kalemine gelen gizli yazının sonunda, 2 Mayıs 1931 tarihli kırmızı renkli, "Maha yazalım" notu bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığı, istihbarat teşkilatını da devreye sokarak Abdürreşid'i daha sıkı takip altında tutma düşüncesinde olmalıdır. • Devam Edecek